

RAZVOJ DELAVSKEGA IN LJUDSKOFRONTNEGA GIBANJA NA DOMŽALSKEM OBMOČJU 1935—1941

MIROSLAV STIPLOVSEK

Komisija za preučevanje zgodovine ZKS pri predsedstvu centralnega komiteja ZKS je pobudnik in usmerjevalec raziskovanja delavskega gibanja med vojnama in posebej razvoja in delovanja partije na območjih Slovenije. Hkrati poteka tudi akcija za pisanje preglednih orisov narodnoosvobodilnega boja na območjih medvojnih okrožij, ki naj bi izšli v zbirki Knjižnica OF; to akcijo organizacijsko usmerjata koordinacijski odbor nekdanjih aktivistov ter svet za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiški konferenci SZDL, strokovno pa komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV. Tudi ta akcija narekuje preučevanje predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja na posameznih območjih Slovenije zlasti od srede tridesetih let dalje, kajti brez njegovega poznavanja ni mogoče razumeti številnih posebnosti v začetkih NOB pa tudi njegovega nadaljnjega razvoja v nekdanjih partijskih okrožjih ne. Gre za zelo zahtevne in dolgoročne akcije na področju lokalne zgodovine problematike delavskega gibanja in NOB, dela te vrste pa bodo tudi dragocen prispevek k uresničevanju raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev 1918—1945, torej na poti k znanstveni sintezi obdobja med vojnama in NOB.

Preučevanje delavskega gibanja in vloge partije med vojnama morata biti postavljena v širok družbenopolitični okvir, kajti če bi ravnali drugače, bi ne mogli prikazati eno pglavitnih značilnosti njenega delovanja na Slovenskem, namreč prodor partije med široke ljudske množice, ki se je zlasti od srede tridesetih let nenehno krepil predvsem preko delavske enotnosti in ljudskofrontnega gibanja. Prav ustanovni kongres KPS v Čebinah je bil velika manifestacija volje slovenskih komunistov, »dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile«, pokazal je njihovo »neomajno zvestobo slovenskemu narodu« in jasno načrtal nalogo, da mora delavski razred opraviiti združevalno vlogo vseh demokratičnih sil slovenskega naroda »kot njegov najbolj napreden in najbolj organiziran del.«¹

V referatu želimo s prikazom nekaterih dogodkov in akcij v drugi polovici tridesetih let ilustrirati, kako je partija te svoje naloge izvajala na domžalskem območju. Ob tem želimo posebej opozoriti, da tega dela spričo vrzeli v arhivskem gradivu, pomanjkljivih po-

datkov v časopisju in drugih publiciranih vi-rih, zlasti pa zaradi ilegalnih oblik delovanja partije, zaradi katerih mnogo pomembnih akcij nikdar ni bilo zapisanih, ni mogoče uspešno izpolniti brez pritegnitve pričevanj predvojnih komunistov oziroma organizatorjev delavskega gibanja. Še zlasti velja ta ugotovitev za opisovanje razmer na manjših območjih, za katere je praviloma ohranjenih najmanj sočasnih pisanih virov. Zato je treba akcijo za zbiranje pričevanj predvojnih komunistov, ki jo organizira komisija za preučevanje zgodovine ZKS, le pospešiti, posebej pa poskrbeti, da bodo njihovi zapisovalci z dobrim poznavanjem splošnega razvoja delavskega gibanja in posebej delovanja partije to svojo nalogo čimbolj uspešno izpolnili in s tem obogatili za številne probleme, obdobja in območja le skromno zakladnico različnih vrst virov.

Na domžalskem in kamniškem območju smo prek odbora aktivistov OF kamniškega okrožja s to akcijo že začeli. V zadnjih letih so tudi nekatere temeljne organizacije združenega dela (Helios, Domžale; Tosama, Vir in Papirnica Količevo)² dale pobudo za preučevanje predvojnega delavskega gibanja v svojih tovarnah. Zlasti v preteklem letu je bilo delo pri zbiranju pričevanj predvojnih komunistov zelo intenzivno in tako smo dobili tudi veliko novih dragocenih podatkov o ljudskofrontnem shodu na Taboru nad Ihanom, čigar 40-letnico proslavljamo hkrati s 25-letnim jubilejem Kronike tudi s prvim simpozijem slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini.

Prelomnica v delavskem gibanju in tudi družbenopolitičnem razvoju na domžalskem območju je bila velika stavka papirničarjev v Bonačevi tovarni na Količevem leta 1935, ki se je prav po zaslugi partije končala s pomembno zmago delavstva. S stavko koliških papirničarjev se začenja že tretje obdobje v razvoju delavskega gibanja na domžalskem območju. Njegovi začetki so povezani z naglim razvojem evropsko znane slamninarske industrije v Domžalah in Mengšu v drugi polovici 19. stoletja. Številni dejavniki (večina zaposlenih v tej industrijski panogi je bila s kmečkega podeželja in ni bila odvisna le od tovarniškega zaslužka, temveč se je preživljala tudi z dohodki od svojih sicer majhnih posestev, prevlada ženske delovne sile, sezonsko delo v slamninarskih tovarnah) so vpli-

vali, da se delavstvo več kot tri desetletja po začetku obratovanja prvih slamnikarskih tovarn ni organiziralo. Končno so duhovniki leta 1897 ustanovili prvi krščanski delavski podporni društvi v Domžalah in Mengšu. Šele deset let po svoji ustanovitvi sta jeseni 1907 organizirali prvi stavki domžalskega in mengeškega slamnikarskega delavstva, ki pa sta ostali osamljen pojav borbenosti, kajti njihovi organizatorji niso hoteli zaostriiti odnosov s tirolskimi podjetniki. Šele po hudem poslabšanju položaja delavstva v prvi svetovni vojni so delavke v največji slamnikarski tovarni v Domžalah Petra Ladstätterja aprila 1918 spet s stavko zaman poskušale izbojevati povečanje mezd. Z razpadom Avstro-Ogrske se je tudi končalo prvo obdobje v delavskem gibanju na domžalskem območju, za katerega je značilno, da je zavest o nujnosti organiziranosti delavstva v tedaj edini industrijski panogi — slamnikarstvu, le delno prodrila, da so imele njegove prve organizacije pretežno podporni in izobraževalni značaj, da so ostale zaprte v lokalni okvir in se niso vključile v krščanskosocialno Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ) ter torej niso prerasle v prave strokovne organizacije — sindikate.

Že marca 1919 se je slamnikarsko delavstvo v Domžalah in Mengšu sindikalno organiziralo v JSZ. Strokovni organizaciji pa sta začeli delati v izjemno hudih razmerah, kajti po nastanku jugoslovanske države je slamnikarska industrija z izgubo velikega tržišča in zaradi drugih težav zašla v krizo, ki se je kazala tudi v skrčenem obsegu obratovanja. Zaposlitev je dobilo le okrog 450 delavcev in delavk, torej približno le polovica vsega delavstva iz obdobja pred prvo svetovno vojno. Zato so skupine JSZ — leta 1920 je njihovo število naraslo na šest — dosegle v mezdnih gibanjih le skromne uspehe, v Mengšu npr. spomladi 1919 šele po kolektivnem odpustu — izporu, posebno pozornost pa so morale posvetiti skrbi za podpore brezposelnim ter za njihovo zaposlitev, za kar so ustanovile tudi posredovalnico. Zadnji veliki akciji slamnikarskega delavstva sta bili stavki v Ladstätterjevi tovarni v Domžalah in v tovarni Stemberger—Mellitzer v Mengšu v prvi polovici 1922, ki sta se končali z delnim uspehom. Slamnikarska industrija je nato v dvajsetih letih še nadalje propadala, odločilni udarec pa je doživela v veliki gospodarski krizi, ko so morala slamnikarska podjetja združiti svojo proizvodnjo leta 1931 v eni sami tovarni Universale v Domžalah. V takih razmerih je strokovno gibanje slamnikarskega delavstva postopoma povsem zamrlo.³

Toda propad te industrijske panoge ni pomenil tudi konca industrije na domžalskem območju. Že vzporedno z upadanjem proizvodnje slamnikov so se začele razvijati nove industrijske panoge, na kar je vplivala obilica delovne sile, ugodni energetski viri ob Kamniški Bistrici ter dobre železniške ter cestne zveze. Tako sta začeli leta 1920 obratovati lesno in kovinsko podjetje Bistra (kasnejša tovarna barv Medić-Zankl) v Domžalah in Bonačeva papirnica na Količevem, tri leta kasneje še tovarna Induplati v Jaršah in Kacjančičeva tovarna sanitetnega materiala na Viru, leta 1924 pa Marxova tovarna lakov na Količevem. Prof. Anton Melik je ugotovil, da se nikjer v Ljubljanski kotlini »ni industrija izven starih urbanskih naselij tako krepko naselila kot v Bistriški dolini.«⁴ Zlasti v Domžalah, Mengšu in Radomljah je bila zelo razvita tudi obrt, najbolj pečarska in mlinarska. Vsa ta podjetja so v dvajsetih letih povečevala proizvodnjo in zaposlovala vedno več delavstva. Sredi tridesetih let je bilo v večjih obratih zaposlenih okrog 1200 delavcev in delavk.⁵ V nove tovarne so prihajali iz kmečkega okolja in se šele postopoma oblikovali v pravo industrijsko delavstvo. Zato je vanj le počasi prodirala zavest o nujnosti sindikalne organizacije. V domžalski Bistri je delavstvo jeseni 1921 10 dni stavkalo brez večjega uspeha, podjetniki pa so z odpusti delavskih zaupnikov zadržali v letih 1927/28 prizadevanja jarškega in koliškega delavstva, da bi ustanovilo strokovne organizacije JSZ.

V revolucionarnih razmerah po prevratu 1918 pa je poleg delavskih množičnih organizacij — sindikatov nastala na domžalskem območju tudi prva komunistična organizacija. Ustanovili so jo v Dobu sredi leta 1920 in je štela okrog 25 članov. V Dobu so bili nato številni sestanki in shodi, na katerih so širili komunistične ideje tudi vodilni funkcionarji KPJ na Slovenskem, dobska partijska organizacija pa je širila svoj vpliv zlasti v vasi na območju Črnega grabna in Moravske doline. Vpliv KPJ so pokazale volitve v ustavodajno skupščino novembra 1920, ko je zanjo v Dobu glasovalo kar 125 volilcev, po več deset glasov pa so dobili komunisti v Mengšu, na Trojanah, v Radomljah, v Moravčah in v Domžalah. Zakon o zaščiti države sredi leta 1921 je potisnil KPJ v ilegalo, toda komunisti v Dobu so v različnih oblikah (na shodih, ob volitvah, s propagandnimi akcijami itd.) delovali bolj ali manj aktivno še naprej ter vzdrževali stike s pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo. Do prepovedi po junijskem spopadu revolucionarnega delavstva z orjunaši v Trbovljah leta 1924 je v

Dobu delovala tudi legalna komunistična organizacija Neodvisne delavske stranke Jugoslavije.⁶ Na le redkih podeželskih območjih Slovenije si je partija v dvajsetih letih pridobila tolikšen vpliv kot na dobskem in ta pojav vsekakor zasluži podrobnejšo preučitev. Stari dobski komunisti, okrepljeni z novimi člani, pa so imeli nato v tridesetih letih pomembno vlogo pri oživitvi in utrjevanju delavskega in ljudskofrontnega gibanja na domžalskem območju.

Za drugo obdobje v razvoju delavskega gibanja na domžalskem območju je značilno, da se je zelo razmahnilo v revolucionarnih razmerah po prevratu, nato pa v dvajsetih letih skoraj povsem upadlo. Dobska partijska organizacija je širila svoj vpliv zlasti med kmečkim prebivalstvom, delavstvo pa je bilo organizirano v krščanskosocialnih strokovnih organizacijah.

Delavstvo na domžalskem območju je bilo podobno kot na sosednjem kamniškem območju v obdobju šestojanuarske diktature in gospodarske krize brez svojih strokovnih organizacij, edina skupina JSZ v tovarni Universale je izgubila večino članstva in je bila dejansko brez moči, tako da je bilo prepuščeno na milost in nemilost podjetnikom, ki so razmere izkoristili za novo poslabšanje

položaja delavstva z zniževanjem mezd, s kršenjem določil socialne zakonodaje, prizadeli pa so ga tudi z odpusti.

Boj za konec teh nevdržnih razmer je na kamniškem območju začelo delavstvo v Remčevi tovarni na Duplici, ki je maja 1934 z dolgotrajno stavko delno uspelo izbojevati svoje mezдне zahteve. Ta ogorčeni boj dupliškega delavstva, v katerem je poseg partije vanj uspela razkriti policija, ki je aretirala Miho Marinka, Marijana Dermastio in Maro Dermastio, je odmeval tudi na domžalskem območju.⁷ Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je po konferenci v Goričanah septembra 1934, na kateri so ugotovili, da so v Sloveniji objektivni pogoji za stavkovni val, pozorno zasledoval razmere po podjetjih in nato preko komunistov ter simpatizerjev na terenu ob svojem neposrednem angažiranju poskušal stavkovne in druge boje kar najbolje pripraviti ter podvzeti vse ukrepe za njihovo pravilno vodenje do uspešnega konca. Potem ko je krščanskosocialistična Delavska pravica 7. marca 1935 obširno poročala o nevdržnih razmerah v Bonačevi tovarni in pozvala delavstvo, naj se organizira, je vodstvo KPJ na Slovenskem posvetilo posebno pozornost razvoju odnosov med delavstvom in podjetnikom na Količevem. Julija 1935, ko so po-

Udeleženci ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937

tekale zadnje priprave za ustanovitev strokovne organizacije JSZ v tej tovarni, je bil v Radomljah sestanek med predstavnikom pokrajinskega komiteja KPS za Slovenijo Ivanom Mačkom, Marijanom Dermastio iz Radomelj ter Francem Bukovcem, organizatorjem delavstva na Količevem, na katerem so se tudi dogovorili za stavko, če bo Bonač poskušal podobno kot leta 1927 z odpusti delavskih zaupnikov razbiti strokovno organizacijo.

Ko je po začetku delovanja skupine JSZ na Količevem 17. avgusta 1935 podjetnik Bonač odpustil njenega predsednika Bukovca, je vseh 230 delavcev in delavk začelo stavkati, v hudem boju pa so enotno vztrajali vse do 14. oktobra 1935. Ta dolgotrajna stavka ima v marsikaterem pogledu posebno mesto v stavkovnem valu leta 1935. Glede na to, da je podjetnik z različnimi sredstvi poskušal stavko zlomiti — hotel je kolektivno odpustiti vse delavstvo, organizirati stavkolomstvo, zavlačeval je pogajanja, da bi z naraščajočo gmotno stisko stavkajoči popustili v svojih zahtevah — je bilo v tej stavki še posebno aktualno izvajanje navodil o vodenju stavk, ki jih je dala IV. državna konferenca KPJ decembra 1934 v Ljubljani. V njih je bilo poudarjeno, da morajo komunisti s pravilno organizacijo dati revolucionarni značaj in doseči uspeh stavkovnih bojov na osnovi akcijske enotnosti delavstva. Ob začetku stavke morajo organizirati stavkovne straže, nato pa preprečevati stavkolomstvo in paničarstvo, skrbeti za obveščanje javnosti in bojno razpoloženje delavstva, organizirati zanj gmotno pomoč ne le med delavci v drugih podjetjih, temveč tudi med kmeti in drugimi sloji, zlasti v svoji okolici, in končno morajo stavke tudi pravočasno skleniti.

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je imel pri usmerjanju stavke na Količevem ugodne pogoje, saj je bil predsednik stavkovnega odbora Bukovec komunist, že pred stavko je z njim vzpostavil stalno zvezo preko Dermastie, na območju Doba, Prevoj in Lukovice pa je bilo tedaj okrog 15 komunistov in številni simpatizerji. Aktivnost komunistov s središčem v Dobu omenjajo partijska poročila iz časa obnavljanja in ponovnega utrjevanja KPJ na Slovenskem po udarcih v času šestojanuarske diktature, njihovi stiki s pokrajinskim partijskim komitejem pa so bili včasih tudi prekinjeni. Zlasti od preloma 1934/35 so svojo dejavnost zelo okrepili in se redno sestajali v Koželjevi hiši v Dobu. Pobudnik za začetek njihovega organiziranega delovanja je bil prof. Mirko Košir iz pokrajinskega partijskega vodstva, ki je bil tedaj

zaposlen v tovarni Medič-Zankl v Domžalah. Bukovec se je z njimi posvetoval že v pripravah za ustanovitev strokovne organizacije v Bonačevi tovarni, zlasti pomemben pa je bil njihov delež v veliki stavki. Organizirali so moralnopolitično in materialno podporo stavkajočim. Na pogostih sestankih pri Koželju v času stavke so se dogovarjali o zbiranju živil in denarja pri kmetih, trgovcih, obrtnikih in gostilničarjih na dobskem območju, v Črnem grabnu, v Moravski dolini, v Domžalah in drugod ter o nabiralnih akcijah med delavstvom domžalskega in tudi kamniškega območja. Brez te dobro organizirane materialne pomoči okoliškega prebivalstva, — pomoč je prihajala tudi od drugod iz organizacij JSZ, zlasti od vevških papirničarjev, pokrajinski komite KPJ za Slovenijo pa je organiziral pomoč preko Zveze delavskih žena in deklet — bi stavkajoči delavci ne mogli zdržati tako dolgotrajnega boja. Uspeh pri zbiranju pomoči je bil posledica široke propagandne akcije o upravičenosti in nujnosti te velike delavske stavke.

Slovensko partijsko vodstvo je bilo nadrobno obveščeno o vseh pomembnih dogodkih v času stavke, kar mu je omogočalo njeno pravilno usmerjanje, o tem pa pričata tudi dva obsežna članka v legalnem partijskem glasilu Delavskem obzorniku, ki sta tudi pospešila sklepna pogajanja za konec stavke. Strokovna organizacija je poleg izboljšanja mezdnih in delovnih razmer uspela tudi izbojevati, da jo je moral podjetnik priznati in pristati na volitve delavskih zaupnikov. Stavka koliškega delavstva je zanimiva tudi v tem pogledu, da so vsa uradna posredovanja in zastopstva na pogajanjih opravljali funkcionarji JSZ, toda partija je našla pota, da je uveljavila svojo metodo in taktiko boja. Zaradi opurtunističnega in kompromisarskega ravnanja strokovnega tajnika JSZ Petra Lombarde, ki je ogrožalo uspešen potek stavke, pa je prišlo do polemike med krščansko socialistično Delavsko pravico in komunističnim Delavskim obzornikom, v kateri je slednji poudaril, da je odločno nastopanje proti podjetnikom za koristi delavskega razreda poglavitni pogoj »za vsako enotnost in za vsako skupno delavsko fronto«. Tako je bila stavka koliškega delavstva nova priložnost, da je partija opredelila svoja temeljna stališča do enotne fronte in svoje pogoje za sodelovanje s krščanskimi socialisti. Ob tem naj poudarimo, da je Lombardo prišel v spore tudi s samim koliškim delavstvom, ki pa je dobro sodelovalo z drugimi voditelji JSZ. Stavka papirničarjev na Količevem ima torej pomembno mesto v stavkovnem valu leta 1935

Stavkajoči delavci v Bonačevi tovarni leta 1935

na Slovenskem, tudi zato, ker je med okrog 25 stavkami trajala najdlje. Toda odločilnega pomena je bila za razvoj delavskega gibanja na domžalskem in tudi kamniškem območju, prav tako pa je komunistom odprla tudi pot za organiziranje širokega ljudskofrontnega gibanja.

Zgled koliških papirničarjev je opogumil delavce drugih podjetij, da so premagali strah pred delodajalčevimi ukrepi, zlasti odpusti, in se pogumno lotili ustanavljanja svojih strokovnih organizacij. Že pred stavko je obnovila svojo aktivnost skupina JSZ v tovarni Universale, med njo so se v JSZ organizirali delavci v tovarnah Induplati v Jaršah, Medić-Zankl v Domžalah in Marx na Količevem, jeseni 1935 v Staretovem lesnem podjetju v Preserjah, sredi naslednjega leta pa še opekarški delavci v Radomljah in tekstilno delavstvo v Kocjančičevi tovarni na Viru. Jeseni 1937 je bilo v osmih skupinah JSZ na domžalskem območju organiziranih skupaj 780 članov, prevladovala so delavke, ki jih je bilo organiziranih 449. V vsem kamniškem okraju pa je bilo tedaj organiziranih v JSZ 1244 delavcev in delavk ali skoraj četrtnina celotnega članstva JSZ na Slovenskem.⁹ Toliko članov je redno izpolnjevalo svoje obveznosti, sicer pa je Delavska pravica leta 1937 pisala, da so v JSZ v kamniškem okraju

zajeli okrog 2000 delavcev in delavk, pri čemer je iz propagandnih razlogov verjetno štelo tudi tiste člane, ki niso redno plačevali prispevkov.¹⁰ V kamniškem okraju, ki je tako sredi tridesetih let postal eno poglavitnih oporišč JSZ, sta bili največji organizaciji v Jaršah (330 članov) in na Količevem (200 članov). Poudariti moramo, da se je tedaj sindikalno organizirala velika večina delavstva v vseh večjih tovarnah domžalskega območja (v Bonačevi tovarni skoraj vse, v Induplati in Universale okrog tri četrtine), kar je bil eden temeljnih pogojev za uspešno delovanje strokovnih organizacij. V sindikalnem gibanju na domžalskem območju je JZS povsem prevladovala, vodilna pa je bila tudi v celotnem nekdanjem kamniškem okraju. V socialnodemokratskih sindikatih Strokovne komisije (SK) oziroma v sindikatih URSSJ so bili od leta 1938 organizirani le pečerja v Mengšu (njihova podružnica je štela le okrog 60 članov), od srede tridesetih let pa sta bili močni organizaciji pri Titanu in Remcu, število članstva pa skupaj ni doseglo niti tretjine organiziranih v JSZ. Zelo šibak je bil vpliv liberalne strokovne organizacije Narodne strokovne zveze (NSZ), ki je imela od leta 1937 svojo podružnico z nekaj deset člani le v tovarni Medić-Zankl v Domžalah. Potem ko so klerikalci zaradi prehoda JSZ na de-

mokratske pozicije izgubili vpliv v njej, so 15. novembra 1935 ustanovili novo strokovno organizacijo Zvezo združenih delavcev (ZZD) z namenom, da delavstvo »rešijo« iz objema marksizma in ga vodijo skladno s korporacijskimi, to je fašističnimi načeli papeške okrožnice Quadragesimo anno, je prav kamniško okrožje postalo pravo območje preizkušanja njune moči. Grobeljski misionarji so se takoj lotili pridobivanja delavstva za novo režimsko organizacijo, kar je v praksi pomenilo razbijanje JSZ. Njihovo akcijo pa so delegati vseh skupin JSZ kamniškega okraja na povelju 21. maja 1936 v Radomljah soglasno obsodili. Ugotovili so, da se klerofašistična organizacija poskuša uveljaviti na nedostojen način, z blatenjem in obtoževanjem funkcionarjev JSZ in da je ZZD najbolj napadalna prav na domžalskem in kamniškem območju. Delegati so izjavili, da »bodo vsi kot en mož čuvali enakost JSZ v kamniškem okraju«. ¹¹

Rezultati velikih prizadevanj organizatorjev ZZD so bili zelo klavni. Verskemu glasilu za kamniško okrožje Našemu listu, ki je izhajal v Grobljah, ni preostalo drugo, kot da je hudo napadalo organizacije JSZ, češ da se pod komunističnim vplivom. Režimska klerikalna organizacija ZZD se tudi kasneje ni uspela uveljaviti v delavskem gibanju v kamniškem okraju. Edino pomembnejšo tovarniško organizacijo je na domžalskem območju uspela ustanoviti v Induplati, kjer pa je leta 1938 ZZD dobila na volitvah le enega delavskega zaupnika, JZS pa osem. Prav napadalnost ZZD pa je leta 1936 pospešila tesno povezovanje teh skupin JSZ v kamniškem kraju z medstrokovnim odborom, ki je nato usmerjal skupne akcije. Ob tem naj pripomnimo, da je po začetnih trenjih zlasti po prizadevanju Franca Leskoška v kamniškem okraju prišlo do enotnega nastopanja JSZ in SK v mezdnih gibanjih in drugih akcijah za izboljšanje položaja delavstva. Pomembno je torej tudi dejstvo, da se je hkrati s krepitvijo delavskega gibanja ustvarjala tudi tesna povezanost med delavstvom kamniškega in domžalskega območja, ki je omogočala tudi v slovenskem okviru zelo odmevne množične akcije in nastope.

Z ustanovitvijo strokovnih organizacij v vseh večjih podjetjih na domžalskem in kamniškem območju se je začelo obdobje nepretrganega in uspešnega boja za izboljšanje gmotnih in delovnih razmer delavstva. Ob tem naj pripomnimo, da se je v drugi polovici tridesetih let po upadu gospodarske krize krepila na domžalskem in kamniškem območju industrija, kar se je kazalo v povečanju

števila zaposlenih v podjetjih z dolgoletno tradicijo, v preraščanju nekaterih obrtnih obratov v industrijska in v nastajanju novih podjetij zlasti v Mengšu in Domžalah. Konec tridesetih let je bilo v večjih obratih na domžalskem območju že okrog 1800 zaposlenih, toda v novih podjetjih delavstvo v glavnem ni bilo sindikalno organizirano, kajti potreben je bil določen čas, da se je med seboj povežalo in se ustalilo v njih; prebuditi pa se je morala med njimi tudi delavska zavest. Poglavitna naloga strokovnih organizacij je bila sklenitev kolektivne pogodbe, to je, pismenega sporazuma med njo in podjetnikom, s katero bi uredili vse delovne pogoje ter pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja. Kolektivne pogodbe so omejevale podjetnikovo samovoljo in so jih zato neradi sklepali. Tudi po sklenitvah kolektivnih pogodb delo strokovnih organizacij ni bilo končano, kajti boriti so se morale za dosledno izvajanje vseh določb, pa tudi za njihovo izboljševanje. Zlasti je bilo treba nenehno skrbeti za prilaganje mezd po porastu življenjskih stroškov ter preprečevati samovoljo podjetnikov pri odpustih delavstva in pri njihovih poskusih, da bi zmanjšali vlogo delavskih zaupnikov in sploh strokovnih organizacij.

Za izpolnjevanje vseh teh številnih nalog so strokovne organizacije vodile pogosta pogajanja in izvedle veliko posredovanj pri delodajalcih, zlasti pogosto pa so se morale odločati za mezdna gibanja. Že v kratkem času po ustanovitvi so v večini podjetij uspele urediti delovne in mezdne pogoje z bolj ali manj ugodnimi kolektivnimi pogodbami. ¹² Boj zanje in za njihovo izboljšanje je bil dostikrat zelo ogorčen in dolgotrajen, nekajkrat pa s pogajanja ni bilo mogoče prisiliti delodajalcev na popuščanje. Tedaj je delavstvo poseglo po svojem najmočnejšem orožju — stavki (na domžalskem območju leta 1935 dvakrat papirničarji pri Bonaču na Količevem ter gradbinci pri Medič-Zanklu v Domžalah, leta 1936 tekstilci v Kocjančičevi tovarni na Viru, kemični delavci pri Medič-Zanklu, delavci v opekarni v Radomljah in v mlinu na Homcu, leta 1938 pa pečarski delavci v Mengšu). Zlasti konec tridesetih let so morale zaradi naglega porasta draginje strokovne organizacije pogosto voditi akcije za povečanje mezd (npr. v drugi polovici 1939 in prvi polovici 1940 kar sedem večjih mezdnih gibanj). ¹³

Poleg akcij za izboljšanje položaja delavstva v posameznih tovarnah pa so strokovne organizacije razvile tudi druge oblike aktivnosti. Pomembna vsakoletna manifestacija njihove moči so bile prvomajske proslave,

razvile so kulturnoprosvetno aktivnost ter organizirale številna zborovanja, shode in proslave, med katerimi so imele nekatere tudi velik političen pomen. V njih je prišel tudi do izraza velik vpliv partije v sindikalnem gibanju.

Poudarili smo že, da je stavka na Količevem odprla komunistom pot za prodor v družbenopolitično življenje na domžalskem in kamniškem območju preko ljudske fronte. To je že takoj po stavki ugotovilo legalno partijsko glasilo Ljudska pravica, ki je v članku Kmetje in stavka na Količevem uvodoma z zadovoljstvom ugotovila, da se je podjetnik Bonač hudo prevaral, ko je upal, da med njegovimi zaposlenimi še ni razvita delavska zavest, ker izhajajo iz kmečkega okolja, prav tako pa je vse presenetilo tudi dejstvo, da se mali kmetje, trgovci in obrtniki niso obnašali egoistično, temveč so bili delavstvu pravi zaveznik. Poudarila je, da je zlasti velika gospodarska kriza zbrisala mnoge razlike med delavci in kmeti, ki se sedaj zavedajo dejstva, da so boji in zmage enih hkrati tudi boji in zmage drugih. Članek je sklenila z ugotovitvijo: »V spominu delavcev na Količevem in v spominu vseh delavcev v Sloveniji bo večno živel odmev te pomoči in tega skupnega boja delavcev in kmetov ter ponos, da je delavski boj dosegel v teh krajih v tako kratkem času tako visoko stopnjo. Danes po končani stavki pa je nujna naloga delavstva na Količevem, da ostane v stalni zvezi s kmeti, da ohranja in pogloblja zvezo delavskih in kmetijskih množic. Kakor vse delavstvo, tako se mora zavedati tudi delavstvo na Količevem, da bojuje ono le en del boja, ki se danes bojuje za izboljšanje življenjskega načina preprostega ljudstva, za povrnitev in ohranitev demokratskih svoboščin, to je za svobodo tiska, združevanja, govora in shoda, za parlament, ki ga bo delovno ljudstvo izvolilo v svobodnih volitvah. Zavedati se mora, da je ta boj istočasno boj proti fašizmu in proti imperialistični vojni, ki jo skuša fašizem zanetiti. In vse te težavne naloge moreta izvršiti samo združena delavec in kmet.«¹⁴

Poglavitno organizacijsko in usmerjevalno delo pri izpolnjevanju te naloge je opravila partijska celica Dob—Prevoje, ki se je pod vodstvom Viktorja Avblja dokončno izoblikovala konec leta 1935 in »je za tiste čase uspešno obvladala ali pokrivala vse območje kamniškega okraja.«¹⁵ Ob tem naj poudarimo, da so tedaj v celico vključili le 7 komunistov, medtem ko so še okrog 10 komunistov iz konspirativnih razlogov oziroma zaradi izpolnjevanja posebnih nalog niso povezali vanjo, vsi skupaj pa so sodelovali pri izpol-

Viktor Avbelj, sekretar celice KPS Dob—Prevoje

njevanju pomembnih akcij, kar velja tudi za številne simpatizerje, ki jih prav tako iz navedenih razlogov niso sprejeli v partijo, čeprav jih je več izpolnjevalo vse pogoje. Partijska celica Dob—Prevoje je skrbela za idejnopolitično vzgojo svojih članov in simpatizerjev ter za njihovo seznanjanje z aktualnimi političnimi dogodki. Idejo ljudske fronte so najprej širili na območju Črnega grabna. Zelo uspešno so razpečevali Ljudsko pravico in po njeni prepovedi so organizirali tudi protestno podpisovalno akcijo, zaradi katere je bilo več komunistov zaslišanih na okrajnem sodišču na Brdu. Zlasti v začetku pomladi 1937 so komunisti na sestankih v Dobu, na Prevojah, v Trnjavi, v Lukovici, v Krašnji in v Blagovici, ki so se jih udeleževali tudi Tone Dolinšek, Jože Slak, Maks Stermecki in Tone Tomšič, širili program in snovali akcijske odbore Kmečko-delavskega gibanja (KDG) oziroma ljudske fronte. Ta dejavnost in vpliv, ki ga je imela partijska celica Dob—Prevoje v sindikalnem gibanju prek svojih članov in simpatizerjev, je omogočalo, da je odločilno prispevala tudi k velikemu uspehu ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937.¹⁶

V prvi polovici 1937 so bila v ljudskofrontnem gibanju na Slovenskem pereča zlasti vprašanja krepitve vloge delavskega razreda v njem, pritegnitev demokratičnih katoliških množic iz Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), ne le iz JSZ vanj ter odnos Kmečko-delavskega gibanja do Hrvaške seljačke stranke, ki je s svojo hegemonistično politiko povzročila določeno krizo v KDG z izstopom skupine pristašev Vladka Mačka iz njega. Velika večina v vodstvu slovenskega KGD pa je vztrajala na stališču, da mora ostati to gibanje neodvisno in samostojno.

V takih razmerah je KPS posvetila posebno pozornost utrjevanju ljudskofrontnega gibanja z akcijami na terenu, pri katerih pa je morala spriču prepovedi shodov in policijskih ukrepov iskati vedno nove oblike. Tako je prva ljudskofrontna zborovanja po ustavnem kongresu organizirala navidezno kot izlete. Prvi tak izlet, dejansko ljudskofrontni shod, je bil 2. maja 1937 na Taboru nad Črnučami in se ga je udeležilo okrog 200 ljudi. Teden dni kasneje se je v Podgradu pri Zalogu število

zborovalcev po policijskih poročilih že podvojilo. Tega shoda se je udeležilo tudi okrog 10 komunistov in simpatizerjev z območja Doba in Prevoj. Navdušeni nad vzdušjem in uspehom zaloškega tabora ljudske fronte so pozdravili pobudo Toneta Tomšiča, da bi takšen shod organizirali tudi na domžalskem območju. Dogovorili so se, da bo udeležbo prebivalstva domžalskega in kamniškega območja organizirala celica KPS Dob—Prevoje, Tone Tomšič pa je prevzel nalogo, da bo poskrbel za udeležbo Ljubljčanov, za govornika in za vsebinsko obeležje shoda. Udeležba domačinov naj bi pokazala, kako globoko je prodrla mednje ideja ljudske fronte, udeleženci iz Ljubljane in okolice pa naj bi dali shodu širše obeležje in poudarili njegov pomen.

V pripravah na shod so člani celice KPS Dob—Prevoje uspeli zagotoviti udeležbo delavstva vseh večjih podjetij v kamniškem okraju, največjo iz Bonačeve tovarne na Količevem, kjer je Franc Bukovec propagiral množično udeležbo na sestanku odbora skupine JSZ. Člani te celice pa so si prizadevali

S P O R A Z U M

sklenjen med podjetjem I. Bonač, sin tovarna papirje na Količevem in delavstvom tega podjetja zastopanim po Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani ter delavskimi saupniki v obratu.

Navzoči podpisani:

1./ Podjetje s ozirom na nepovoljne okoliščine se enkrat ni ustano pristati na generalno zvišanje plač delavstvu, vendar pa pristaja na to, da bo izplačalo delavstvu enkratni nabavni prispevek v sledeči višini:

- a) vsem poročenim delavcem in delavkam po 300.- din (tristo)
- b) vsem samskim delavcem in delavkam po 200.- din (dvesto)
- c) polovico gorenje vacite bo podjetje izplačalo delavstvu pri prvem prihodnjem mesečnem izplačilu to je 15.10.1938. Ostalo polovico pa v tednu pred božičnimi prazniki.
- d) če sta v podjetju zaposlena mož in žena pripada nabavni prispevek samo možu.

2./ Veljavnost sporazuma s dne 1. junija 1937. se podaljša do 31. marca 1939. in ga je šele potem času možno odpovedati s določenim odpovednim rokom.

Količevo - Ljubljana, dne 3. oktobra 1938.

Za Jugoslovansko
strokovno zvezo:

Obratni saupniki
v podjetju:

Za podjetje:

[Handwritten signatures and names]

skladno z navodili doseči tudi ustrezno sestavo udeležencev shoda. Zato so komunisti in simpatizerji z osebno propagando zagotovili tudi udeležbo ne le kmečke mladine, temveč tudi številnih kmečkih posestnikov.

Medtem so uspešno tekle tudi priprave v Ljubljani in okolici za udeležbo na shodu, zlasti med delavci v tovarnah Saturnus, Eka, Hribar, Avtomontaža, Unitas, na Vevčah, v Sostrem, Zalogu, na Črnučah, Ježici in drugod ter med študenti in drugimi izobraženci. Za govornika je bil predviden funkcionar vodstva KDG Ivan Kreft.

Vse te obsežne priprave niso mogle ostati prikrite oblastem. Uprava dravske banovine je 19. maja 1937 poslala okrajnim načelnikom in policijskim upravam okrožnico, v kateri poudarja: »Ti izleti, ki se vrše pod krinko ljudske fronte, dokazujejo, da so se komunisti vrgli na legalno delovanje med množicami. Ta način je uspešnejši kot ilegalno delovanje, za komuniste pa manj nevaren. Vseh teh izletov se udeleže znani, že predkaznovani komunisti iz Ljubljane, ki tam gotovo propagirajo svoje ideje...« Ob sklepu okrožnice je zato naročila: »... posvetite izletom, ki jih bodo eventualno prirejali pristaši in simpatizerji nezakonite »Ljudske fronte« posebno pozornost, ker ni izključeno, da se bodo ti izleti zlorabljali za propagando komunističnih idej.«¹⁷ Okrajno načelstvo Kamnik je zato sklenilo poslati domžalski orožniški postojanki na dan shoda okrepitev 15 orožnikov, policijska uprava iz Ljubljane pa za nadzor več agentov. Priprave na ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom so bile torej z obeh strani temeljite.

V nedeljo 23. maja v jutranjih urah so po različnih poteh prihajali na Tabor domačini, skupaj približno 600, od teh okrog 80 kmečkih posestnikov, za udeležence shoda iz Ljubljane pa je bil organiziran skupni prihod z železniške postaje v Domžalah. Od tod je Viktor Avbelj vodil kolono pešcev in kolesarjev s slovenskimi zastavami k cerkvi na Taboru. Med nad 400 udeleženci z ljubljanskega območja, so bili poleg organizatorja Toneta Tomšiča tudi številni drugi vodilni partijski funkcionarji, iz CK KPS Pepca Kardelj in Oskar Kovačič ter številni sindikalni voditelji. Ko se je sprevod okrog devete ure približeval kraju zborovanja, so bili orožniki in policisti že zbrani v gozdu na Taboru. Zato so se organizatorji shoda odločili, da bo namesto Ivana Krefta, ki je bil krajši čas zaprt zaradi govora na Črnučah, govoril domačin, krojaški pomočnik in dijak Ivan Kočar, udeležence pa bo pozdravil v imenu prebivalstva domžalskega ob-

močja Polde Miš. Med glavnim govorom so zborovalci vzklikali borbena gesla, po njem so prepevali revolucionarne pesmi, zbirali prispevke za Rdečo pomoč in delili napredno literaturo. Razlegala se je tudi himna ljudske fronte, ki govori o nasilju in izžemanju vladajočega beograjskega režima ter o združenju delavskih in kmečkih sil slovenskega naroda za boj proti njemu. V vsebini glavnega govora in geslih so prišle do izraza programske zahteve ljudske fronte in manifesta ustanovnega kongresa KPS. Ljudskofrontni shod na Taboru se je torej odvijal prav tako, kot je »predvidevala« banska uprava v svoji okrožnici.

S Tabora so se zborovalci v sprevodu natopili v Dob, ker je bila nato veselica. Šele proti večeru, ko so se udeleženci shoda vračali domov, so posredovali orožniki. Iskali so podatke o organizatorjih in 11 domačinov je bilo nato aretiranih. Z gladovno stavko pa so izbojevali izpustitev iz zapore, s pritožbo na sodišče v Celju pa so bili oproščeni zaporne in denarne kazni.

Ljudskofrontni shod oziroma izlet na Tabor nad Ihanom je bil po oceni raziskovalcev ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem »najbolje obiskan in pripravljen... Ljubljanski policisti in orožniki niso bili zmožni razgnati zborovalcev, ki so po političnih govorih v strnjenem sprevodu krenili v Domžale (v Dob, op. M. S.) in manifestirali za ljudsko fronto, svobodno Slovenijo in Sovjetsko zvezo.«¹⁸ Shod na Taboru je bil eden izmed primerov velike pozornosti, ki jo je KPS po čebinskem kongresu posvetila nadaljnji poglobitvi ljudskofrontnega gibanja, na terenu, pritegnitvi širokih ljudskih množic vanj ter krepitvi delavskega razreda v njem, skratka izpolnjevanju naloge iz manifesta ustanovnega kongresa KPS o strnjevanju vseh demokratičnih sil na Slovenskem.

Še posebno pomemben je ta shod kot nova prelomnica v prodoru partije v družbenopolitično življenje na domžalskem in kamniškem območju. Shoda so se udeležili tudi številni taki delavci in kmetje, ki jih je klerikalni tabor imel »za svoje«. Zato ni čudno, da je Naš list iz Grobelj posvetil prikazovanju komunističnega značaja tega tabora veliko pozornost in posebej je poudaril, da so se tako »razkrili« tudi krščanski socialisti. Velik uspeh ljudskofrontnega shoda na Taboru je bil solidna osnova za nadaljnjo krepitev vloge KPS v družbenopolitičnem življenju v kamniškem okraju, ki se je nato manifestirala še v več akcijah, še naslednji mesec npr. na novem ljudskofrontnem shodu 6. junija na Limbarski gori in z udelež-

bo okrog 100 ljudi na demonstracijah proti voditelju JNS generalu Petru Živkoviću v Ljubljani.

Po shodu na Taboru se je sestala tudi partijska celica Dob—Prevoje. Sestanka se je v imenu CK KPS udeležil Oskar Kovačič. Na njem so sklenili ustanoviti tudi novo partijsko celico papirničarjev na Količevem, ki je še pred koncem leta 1937 začela delovati. Komunisti so nato sami ali preko svojih simpatizerjev v strokovnih organizacijah in med kmečkim prebivalstvom izvedli številne propagandne akcije, z ljudskofrontno idejo pa so prodrli tudi v Moravško dolino. Vpliv so širili tudi preko mlekarskih zadrug na Prevojah, v Moravčah in Radomljah ter so v Mlekarski list, ki so ga dobivali vsi včlanjeni kmečki posestniki, vlagali propagandno partijsko literaturo. Komunisti so dobili tudi nalogo, da se včlanijo v različna društva in v njih širijo svoj vpliv. Za olajšanje legalnega sestajanja so v Dobu npr. organizirali esperantski krožek. Komunisti so širili resnico o španski državljanski vojni in zbirali denarne prispevke za pomoč republikanski Španiji. Ves čas pa je uspešno teklo po tovarnah in vaseh zbiranje denarja za Rdečo oziroma Ljudsko pomoč. Širše partijske konference KPS na Vrheh nad Trbovljami 26. avgusta 1938 se je kot delegat udeležil Viktor Avbelj. Poročal je, da je v kamniškem okrožju 17 komunistov, ki pa niso vsi povezani v partijskih celicah Dob—Prevoje in Količevo. Posameznike zaradi posebnih nalog niso organizirali na terenu.

Med delavskimi akcijami, ki so odmevale tudi po vsej Sloveniji, je bil pomemben množični nastop krščanskosocialističnega delavstva, zlasti s kamniškega in domžalskega območja, na narodnem taboru ob odkritju spominske plošče generalu Rudolfu Maistru 4. septembra 1938 v Kamniku. Na tem zborovanju je Mavricij Borc v imenu vsega slovenskega krščanskosocialističnega delavstva prebral izjavo, s katero se to vključuje v boj za svobodo slovenskega naroda in za neodvisnost države, za enakopravnost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi, proti sovražnikom narodne samobitnosti in demokracije, za rešitev socialnega vprašanja, zahteva pa od voditeljev jugoslovanske države, da odvrnejo od Jugoslavije nevarnost vojne. S tem narodnim, socialnim in gospodarskopoličnim programom se je JSZ jasno opredelila za narodnoobrambno gibanje, ki ga je po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu spričo nacistične nevarnosti sprožila in vodila KPS. Delavstvo se je nato tri tedne kasneje množično udeležilo še proslave 20-

letnice Jugoslavije prav tako v Kamniku, ki jo je spet izrabilo za protifašistično demonstracijo.¹⁹ V pripravah za parlamentarne volitve jeseni 1938 so se predstavniki partijske celice Dob—Prevoje in krščanski socialisti dogovorili za Antona Marinčka kot kandidata KDG na opozicijski listi. Na decembrskih volitvah je dobil Marinček v kamniškem okraju 279 glasov, opozicijski blok pa skupaj 854 glasov. Marinček je dobil največ glasov v Dobu (75), na domžalskem območju pa več kot 20 še v Lukovici, Domžalah in Radomljah.²⁰ Mnogi krščanski socialisti se na javnih volitvah niso upali glasovati za opozicijskega kandidata in kandidat JRZ je dobil absolutno večino.

Nova velika delavska manifestacija je bila proslava 20-letnice kamniške Solidarnosti in Delavske knjižnice 8. in 9. julija 1939.²¹ Te velike proslave se je udeležilo tudi številno delavstvo iz drugih krajev Slovenije, zlasti iz Ljubljane in z Jesenic, ter več vodilnih funkcionarjev KPS. Že naslednji mesec je Franc Leskošek nato sprejel na sestanku v Volčjem potoku v KPS 5 delavcev iz Kamnika in iz Duplice, z nalogo, da čimprej osnujejo partijske celice v Titanu in Remčevi tovarni. Še pred koncem leta 1939 so svojo nalogo izpolnili. V začetku leta 1940 je bila ustanovljena tudi celica KPS v tovarni Induplati v Jaršah. Ta organizacijski ukrep je bil za razširitev vpliva partije v kamniškem okraju nujen, kajti doslej so obstajale celice KPS le na domžalskem območju, pomemben pa je bil tudi poudarek na ustanavljanju tovarniških celic.

Konec jeseni 1939 so bila v Domžalah in Kamniku velika protidraginjska zborovanja. Na kamniškem zborovanju je delavstvo vzklikalo tudi protivojna in protifašistična gesla. Komunisti domžalskega območja so pomagali vodilnim funkcionarjem KPS vzpostaviti zveze s tiskarjem Petrom Veitom na Viru, ki je nato leta 1939 natisnil delo Edvarda Kardelja Speransa, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, v tej tiskarni pa so tiskali tudi znani letak Kaj hočemo, to je program Zveze delovnega ljudstva Slovenije, osrednje ljudskofrontne organizacije po začetku druge svetovne vojne. Pri Mišu na Gorjuši so se večkrat sestajali tudi nekateri člani CK KPS, pri njem pa je spomladi leta 1940 bival teden dni tudi sekretar tega foruma Franc Leskošek. Po Mišovem predlogu je organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič izbral Judeževo domačijo na Vinjah za kraj tretje konference KPS 29./30. junija 1940, ki se je udeležilo okrog 45 delegatov, in je sodila med organizacijskopolične priprave na peto državno konferen-

Poročila na občnem zboru JSZ:

Naša mezdna gibanja v I. 1939

Pri delu poročila dokazuje, da je gospodarstveni del slovenske industrije nekoliko boljši. Zal, da si na razpolago statističnih podatkov o čistih dobičkih delavskih družb v Sloveniji na leto 1939. Za leto 1937 in 1938, so naarob že objavljene v reviji »Tehnika in gospodarstvo«, št. 11, in 12, katere je sestavil in priredil g. Drago Potočnik. Tudi ti podatki kažejo, da se je položaj slovenske industrije v zadnjih letih izboljševal. Tako je izkazalo za leto 1937: čistega dobička 51 družb v skupnem znesku 30 milijonov din, izgube pa 1.300.000 din. V letu 1938 pa izkazuje 41 delavskih družb za 66 milijonov din čistega dobička več kot leta 1937. Pa tudi to dokazuje izboljšanje, da so v večini delniške družbe pričele delati drugim delavcem dividende, ko jih prej aje več let.

Povsem drugačno sliko pa dobimo, če pogledamo položaj in razmere delavcev. Tudi ako je dovolj dela in zaposlitev dobra, si morajo vsako izboljšanje priboriti po dolgotrajnih bojih.

Taržne akcije in spleti zahteve po zvišanju plač so bile v zadnjem času zelo teške. Podjetja so se izgovarjala na slabo zaposlitev, večje obdavčitve in težave s surovinami. Dvig cen v septembru 1939 pa je kljub temu sprožil celo vrsto mezdnih gibanj. Vsa ta gibanja pa niso dosegla takih poviškov, kot so se dignile cene življenjskih potrebščin. To se pravi: realne plače našega delavstva so zopet padle in kupna moč delavskih zaslužkov se je ponovno zmanjšala.

Kako so se tedaj razvijali taržni pokreti in akcije? Do septembra meseca ni bilo kakih večjih gibanj razen pri TPD. Zadnje mesece leta 1939 in še sedaj pa se vrste mezdne razprave ena za drugo. Zanimivo je, da je največ gibanj v lesni industriji.

Mezdna gibanja in efekti, ki so bili doseženi v letu 1939, samo s sodelovanjem JSZ, dajo naslednjo sliko:

Tekstilna in oblačilna industrija		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
5. 7. 1939:	Stora d. d., St. Vid	250	10%	25.000 din
15. 8. 1939:	Kocijančič in dr.	50	5%	17.000 din
22. 12. 1939:	Sešar d. d., Skofja Loka	190	15%	250.000 din
21. 11. 1939:	Martinašič, usnarja, Ljutomer	11	15%	11.340 din
Lesna industrija		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
22. 3. 1939:	Zagarska podjetja, Gorunji grad	300	10%	120.000 din
1. 2. 1939:	Stara Feliks, Prestrje	26	5%	18.000 din
2. 12. 1939:	Ravnik, lesno podjetje	35	10%	34.000 din
7. 12. 1939:	Marijngrad, uprava Nazarje	246	10%	156.000 din
9. 12. 1939:	Klemenček, lesno podjetje, Solčava	19	10%	9.040 din
9. 12. 1939:	Bovik, lesno podjetje, Solčava	60	15%	85.000 din
14. 12. 1939:	Stara Feliks, Prestrje	96	10%	35.000 din
23. 12. 1939:	Kamniška korporacija, Kamnik	107	10%	30.000 din
1. 11. 1939:	Falter, les. podjetje, Rimske Toplice	60	10%	60.000 din
1. 11. 1939:	Falter, lesno podjetje, Jurkloster	80	10%	48.000 din
14. 12. 1939:	Borjak Stefa, les. industr., St. Jurij	35	15%	6.200 din
1. 3. 1939:	Remec & Co., Duplica	360	10%	86.000 din
25. 2. 1939:	Remec & Co., Duplica	60	okrata fur.	19.800 din
4. 7. 1939:	Remec & Co., Duplica	360	na raz. razpr.	400.000 din
Hudarska industrija		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
26. 11. 1939:	Črna-Kaolin, Črna pri Kamniku	70	nab. prisp.	7.000 din
Gradbeni in opkarska industrija		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
31. 3. 1939:	Združene opkarske, Vič	180	4%	41.000 din
29. 11. 1939:	Delek, kamnolom, Stahovica	30	10%	30.000 din

Papirniška industrija

26. 7. 1939:	Bonač, papirnica, Količevo	250	nab. prisp.	54.000 din
Razno		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
1. 12. 1939:	Zdravilišče Dobrna	40	10%	20.000 din
		3421		1.932.180 din

Na Duplici sta delno sicer sodelovali organizaciji ZSD in ZLDJ, vendar pa so v glavnem opravili vse delo naši funkcionarji in zaupniki; isto velja za »Sešar« v Skofji Loki.

V ostalih strokovnih organizacijah smo sodelovali v naslednjih (taržnih) akcijah:

31. 5. 1939:	TPD revirji	5300	4%	4.000.000 din
26. 6. 1939:	Titon, Kamnik	520	5%	120.000 din
12. 12. 1939:	TPD revirji	3500	8% + 2%	8.000.000 din
20. 12. 1939:	Združene papirnice, Večve	400	12%	832.000 din
		11.347		12.997.000 din

Iz teh podatkov je razvidno, da je samo JSZ v minulem poslovnem letu dosegla okrog 2 milijona din na zvišanje delavskih mezd. V skupnih akcijah z ostalimi strokovnimi organizacijami pa je bilo doseženih na poviških plač ca. 17 milijonov din, skupne tedaj 15 milijonov din.

V prvem polletju 1940 smo izvedli že celo vrsto mezdnih gibanj, tako sami kot skupaj z drugimi strokovnimi organizacijami. Vsa ta gibanja grebo predvsem na račun porasta cen življenjskih potrebščin. Da bo slika kar bolj popolna, bomo podali pregled še teh gibanj:

Papirniška industrija		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
5. 1. 1940:	Sevor & Co., Ljubljana	40	5%	75.000 din
27. 1. 1940:	Pisarnik, Ljubljana	160	15%	300.000 din
27. 4. 1940:	Bonač, Količevo	240	22%	440.000 din
17. 2. 1940:	Probec, Kuzorje	15	8%	10.000 din
17. 2. 1940:	Vehovar, Celje	15	10%	4.500 din
29. 3. 1940:	Opkarske, Vič	160	9%	140.000 din
29. 3. 1940:	Zmajec, Ljubljana	48	19%	61.000 din
2. 4. 1940:	Heinrihar, Skofja Loka	72	8%	60.000 din
18. 5. 1940:	Falter, Rimske Toplice, Jurkloster	120	8%	53.000 din
18. 4. 1940:	Ravnik, Planina	34	8%	30.000 din
24. 4. 1940:	Stara, Prestrje	92	5%	23.000 din
30. 4. 1940:	Peta, Radence	24	8%	24.000 din
30. 4. 1940:	Kocijančič, Vič	80	5%	24.000 din
19. 5. 1940:	Birola, Kresalce	50	12%	73.000 din
		1199		1.317.000 din

Skupaj z ostalimi organizacijami pa smo sodelovali v naslednjih mezdnih gibanjih in so bili doseženi naslednji efekti:

Papirniška industrija		zaposlenih delavcev	povišek v %	letni skok zvišanja mezd
23. 1. 1940:	Titon d. d., Kamnik	530	7,5%	256.000 din
24. 4. 1940:	TPD, Trbovlje	5300	nab. prisp.	1.400.000 din
2. 2. 1940:	Ieklarna, Guštanj	420	10,0%	450.000 din
28. 3. 1940:	TPD, Trbovlje	5300	7,3%	6.750.000 din
8. 5. 1940:	Papirnice, Večve	400	10,0%	800.000 din
32. 4. 1940:	KHD, Jesenice	3300	nab. prisp.	1.000.000 din
		15.470		10.721.000 din

co KPJ. Na njej so analizirali dotedanji razvoj druge svetovne vojne, razpravljali o delovanju KPS od prvega, ustanovnega kongresa na Čebinah ter o bodočih nalogah, konferenco pa je zaključil generalni sekretar CK KPJ Josip Broz Tito z ugotovitvijo, da stojte pred KPJ odločilni revolucionarni dogodki.²²

Na III. konferenci KPS so tudi sklenili še hitreje širiti in utrjevati partijske organizacije ter pospešiti akcijo za ustanovitev Društva prijateljev SZ. To akcijo so poleti 1940 uspešno izvedli tudi komunisti domžalskega in kamniškega območja z zbiranjem podpisov po tovarnah in vaseh. V organizacijskem pogledu pa je bil posebno pomemben korak ustanovitev okrožnega komiteja KPS Kamnik na sestanku novembra 1940 v Podgorju, ki sta se je kot predsednika CK KPS udeležila Miha Marinko in Tomo Brejc. Za sekretarja OK KPS Kamnik je bil izvoljen Tone Šturm.

V zadnjih mesecih pred fašističnim napadom na Jugoslavijo se je mreža partijskih organizacij v kamniškem okrožju še razširila z ustanovitvijo mestne celice v Kamniku in celice v Radomljah, črnuški komunisti pa so v začetku 1941 ustanovili partijsko organizacijo tudi v Trzinu.²³ OK KPS Kamnik pa je tedaj tesneje povezoval predvsem partijske organizacije na kamniškem območju. V začetku spomladi 1941 je torej v kamniškem partijskem okrožju delovalo 8 celic KPS, ki so imele okrog 50 članov in okrog 15 kandidatov, v SKOJ je bilo okrog 20 članov, zelo širok pa je bil krog partijskih simpatizerjev.²⁴

Tako je bila do fašistične okupacije tudi v kamniškem okraju ustvarjena trdna partijska organizacijska mreža, na katero se je lahko oprl vojni oziroma vojnorevolucionarni komite za kamniško okrožje (dr. Marijan Dermastia, Tone Šturm, Stane Žerovnik), ki je po ustanovitvi maja 1941 začel s pripravami na vsta-

jo. Uspešen začetek oboroženih akcij zoper okupatorja v kamniškem partijskem okrožju v noči od 27. na 28. julij 1941, ki pomeni tudi začetek prve množične vstaje na Slovenskem, je bil tudi rezultat uspešne krepitve partije in njene vloge v družbenopolitičnem življenju od srede tridesetih let. Ob tem naj poudarimo, da je bilo v obdobju 1935 do 1937 več akcij, ki so tudi v slovenskem merilu pokazale vpliv partije med delavstvom in kmečkim prebivalstvom, na domžalskem območju, konec tridesetih let pa je bilo več takih akcij zlasti v Kamniku, na vseh velikih manifestacijah pa je seveda skupaj sodelovalo delavstvo domžalskega in kamniškega območja. Številni udeleženci ljudskofrontnega gibanja so po okupaciji preko odborov OF in njenih množičnih organizacij dajali vso podporo revolucionarnemu narodnoosvobodilnemu boju, dobra sindikalna organiziranost delavstva v drugi polovici tridesetih let pa se je med NOB pokazala zlasti v delovanju odborov Delavske enotnosti, ki so ga ocenjevali kot najuspešnejše na vsem Gorenjskem. Uspešno in požrtvovalno delo komunistov in njihovih simpatizerjev pred vojno je bilo torej eden pglavitnih pogojev tudi za uspešen razvoj NOB v kamniškem okrožju.

OPOMBE:

1. Manifest KPS 1937 — Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci! Trideset let po ustanovnem kongresu KPS, Ljubljana 1968, str. 7—21. — 2. Prim. članke Miroslava Stiplovska, Minilo je 50 let. Kemilak, glasilo delovnega kolektiva Helios Kemične industrije Domžale, št. 5, november 1974 in št. 6, december 1974; Ob štirideset letnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem. Tri obletnice papirnice Količevo, Ljubljana 1975, str. 9—64; Delavsko gibanje v tovarni sanitetnega materiala na Viru 1936 do 1941. Kronika 1976, št. 2, str. 94—105. — 3. Miroslav Stiplovske, Strokovne organizacije slamičarskega delavstva. Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965/66, str. 361—370. — 4. Anton Melik, Slovenija, geografski opis, tretji zvezek, Posavska Slovenija, Ljubljana 1959, str. 132. — 5. Letna poročila podjetij so v fondu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 309 v Arhivu SR Slovenije; kopije poročil so v arhivu občine Domžale na Krumperku v sestavu Zgodovinskega arhiva Ljubljana; Industrija dravske banovine, Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937. — 6. Miroslav Stiplovske, Ob štiridesetletnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem, cit. izd., str. 9—10, 17—18; Jože Koželj, ustni vir. — 7. Pregled pomembnejših dogodkov v razvoju in delovanju strokovnih organizacij v nekdanjem kamniškem okraju od srede tridesetih let do okupacije 1941 je v članku Miroslava Stiplovska, Delavsko gibanje na dom-

žalskem in kamniškem območju v letih 1934 do 1941. Mengeški zbornik II — 1969, I. snopič, str. 30—55. V njem so tudi nadrobneje navedeni arhivski, časopisni in spominski viri ter dotedanja literatura o delavskem gibanju na domžalskem območju. — 8. Delavski obzornik, št. 2, 26. 10. 1935; o poteku in pomenu stavke v Bonačevi tovarni glej še članek M. Stiplovska, Stavka papirničarjev na Količevem — leta 1935 najdaljša na Slovenskem. Komunist — Teoretična priloga, oktober—december 1976, str. 36—41. — 9. Fond Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), fasc. 6 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG); v tem fondu so ohranjena tudi pravila skupin JSZ z domžalskega območja. — 10. Delavska pravica, št. 13, 25. 3. 1937. — 11. Prav tam, št. 21, 28. 5. 1936. — 12. Kolektivne pogodbe in zapisniki sporazumov med podjetniki in strokovnimi organizacijami so v fondih JSZ in Delavske zbornice v arhivu IZDG; o vseh pomembnih akcijah posameznih strokovnih organizacij pa so obširno pisala zlasti njihova glasila, za JSZ Delavska pravica, za SK Delavec, za NSZ Nova pravda, za ZZD Delavska fronta in Slovenski delavec; fotokopije arhivskih dokumentov in pomembnejših člankov iz delavskega gibanja na domžalskem območju so v arhivu občine Domžale na Krumperku. — 13. Delavska pravica, št. 29, 11. 7. 1940. — 14. Ljudska pravica, št. 21, 29. 11. 1935. — 15. Spomini Viktorja Avblja 14. 8. 1975 v arhivu odbora aktivistov OF kamniškega okrožja. — 16. O razvoju in delovanju partijskih organizacij na domžalskem in kamniškem območju od srede tridesetih let do okupacije 1941 so podatki v spominih Toma Brejca, Marice Brejce, Berta Kodriča, Romana Potočnika, Toneta Šturma, Avgusta Vidmarja in Staneta Žerovnika v arhivu CK ZKS; večino podatkov o tej problematiki pa smo zbrali od konca leta 1976 v več pogovorih z naslednjimi predvojnimi komunisti: z Viktorjem Avbljem, Ivanom Kočarjem, Jožetom Koželjem, Romanom Potočnikom, Milanom Starinom, Stankom Starinom, Ivotom Svetinom, Tonetom Šturmom in Stanetom Žerovnikom. O povezavi partijskih organizacij nekdanjega kamniškega okraja s pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo oziroma s CK KPS ter o nekaterih velikih akcijah na domžalskem in kamniškem območju, ki so bile pomembne v slovenskem revolucionarnem delavskem gibanju in ljudskofrontnem gibanju, pa so dali podatke Ivan Maček, Miha Marinko, Pepca Kardelj, Ivan Kreft, Franc Leskošek in Vida Tomšič. Vsem se za sodelovanje lepo zahvaljujemo. — 17. Policijski spisi v arhivu CK ZKS. — 18. Alenka Nedog, Tone Tomšič, Oriš življenja in revolucionarnega delovanja, Ljubljana 1969, str. 178; Ivan Kreft, Slovensko ljudsko gibanje 1918—1951, Maribor 1973, str. 129; M. Stiplovske, Ob 40-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom, Komunist, št. 19, 9. 5. 1977; Ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom, spomini Viktorja Avblja in Stanka Starina, Občinski poročevalec, glasilo SZDL občine Domžale, št. 9, 18. 5. 1977. — 19. Delavska pravica,

št. 37, 8. 9. in št. 40, 29. 9. 1938. — 20. Slovenec, št. 285 a, 13. 12. 1938. — 21. Delavska politika, št. 79, 19. 7. 1939. — 22. Gradivo o III. konferenci KPS v arhivu CK ZKS; M. Stiplovšek, Josip Broz Tito na III. konferenci KPS na Vinjah, Občinski poročevalec, št. 9, 18. 5. 1977. — 23. Jože Ravbar, Razvoj delavskega gibanja v Trzinu pred vstajo. Mengeški zbornik II — 1969, I. sno-

pič, str. 59. — 24. O datumu nastanka posameznih partijskih organizacij v kamniškem okraju od srede tridesetih let dalje, o njihovem številu ter o članih so v dosedanji literaturi in spominih različni podatki. Navedene ugotovitve smo preverili na pogovoru 13. 5. 1977, na katerem so sodelovali Viktor Avbelj, Roman Potočnik, Stanko Starin, Ivo Svetina in Tone Šturm.

PREGLED RAZISKOVANJA SLOVENSKE KRAJEVNE ZGODOVINE

OLGA JANSÁ-ZORN

I

Z vprašanjem slovenske krajevne zgodovine se je ukvarjalo že IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu leta 1955. Ob tej priložnosti je Pavle Blaznik¹ govoril o poteh in vidikih slovenske krajevne zgodovine in med drugim poudaril, da se krajevna zgodovina »teritorialno lahko omejuje na prav ozko področje npr. na vaško ali mestno naselbino, more pa zajemati tudi dokaj obsežne predele kot npr. prostrana zemljiška gospostva ali večje geografsko zaokrožene celote. Glede na snov raziskuje lahko razne neznatne drobce iz preteklosti in to iz najrazličnejših področij. Prav tako si pa more zastavljati tudi težje in pomembnejše naloge: krajevna zgodovina te vrste zasleduje na ozkem ali širokem ozemlju — upoštevajoč občje zgodovinski tok — celoten razvoj ondotnega prebivalstva časovno omejeno ali pa tudi neomejeno od najstarejših dni do danes.«

Tudi B. Grafenauer v Strukturi in tehniki zgodovinske vede² naglašá, da se zgodovina lahko deli v teritorialnem pogledu na majhne geografske enote, na posamezna mesta ali skupino mest, ali celo na posamezna vaška naselja ali njihovo majhno skupino; ta problematika ni brez zvez s splošnim razvojem. Celó pri navadnem vaškem naselju se ne postavljajo le vprašanja vnanjega razvoja naselja samega, marveč se vsako takšno vprašanje povezuje s širšimi vprašanji gospodarskega in socialnega življenja. Prav tako je problematika zgodovine vsakega posameznega mesta povezana s širšimi vprašanji zgodovinskih obdobj.

Težko je seveda reči, kako veliko ozemlje še spada v lokalno zgodovino in kje se začne regionalna ali pokrajinska zgodovina. O tem bi morali razpravljati; v tem referatu sem upošte-

vala v okviru krajevne zgodovine še dela, ki govorijo o ozemlju ene ali dveh današnjih občin.

Če skušamo ugotoviti, kje vse se danes pri nas piše o krajevni zgodovini, potem lahko rečemo, da najdemo podatke tako zbrane v *samostojnih publikacijah* in *zbornikih* kot raztresene po različnih *revijah* (Idrijski razgledi, Goriška srečanja, Kočevski razgledi) in *krajevnih časopisih* (Glas, Koroški fužinar, Občinski poročevalec v Domžalah, Dolenjski list itd.).

In ne nazadnje je treba za razvoj slovenske lokalno-zgodovinske historiografije podčrtati pomen *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, kjer danes po zaključenih 24 letnikih lahko najdemo že serijo člankov o posameznih krajih (npr. o zgodovini Ljubljane, o zgodovini Pirana ipd.). V prvi polovici 20. stoletja³ so lokalnozgodovinski članki našli svoj prostor v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, oz. v kasnejšem Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo pa v ČZN, ki je skušal pospeševati zanimanje za krajevno zgodovino, s tem da je uvedel poseben oddelek z naslovom »Gradivo za krajevne kronike«. Tem revijam se je nekaj let pred vojno pridružila še *Kronika slovenskih mest*.⁴ Po vojni dalj časa nismo imeli glasila, ki bi načrtno gojilo krajevno zgodovinopisje, saj je imel Zgodovinski časopis širše naloge in šele z oživitvijo *Kronike* 1953 se je položaj spremenil. Sedanja *Kronika* je tudi v jugoslovanskem prostoru edinstven pojav, saj pri drugih jugoslovanskih narodih ne najdemo historične revije s podobnim konceptom. Uspelo ji je, da ob številnih lokalnih zbornikih in revijah zavzema poseben položaj kot centralna revija za slovensko krajevno zgodovino in da tako povezuje vse tiste, ki se zanimajo za krajevno